

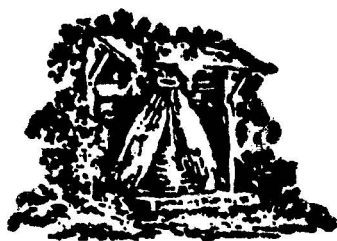
п-202

М А Т И Ц А С Р П С К А

ЗБОРНИК

ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XVI/1

НОВИ САД 1973

МОКРОПОЉСКО ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ ИЗ XIII ВЕКА — СПОМЕНИК ЗНАЧАЈНЕ ФАЗЕ У РАЗВОЈУ СТАРОСРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ

МИТАР ПЕШИКАН

1. Мокропољско четворојеванђеље, значајан споменик српског културног наслеђа, нађен 1954. године у Мокром Пољу код Книна, помињано је у литератури и као „Четворојеванђеље попа Вукосава“, према запису нађеном на рукопису¹. Мислим да сам у Старинару XII показао да запис никако не припада писару основног (најстаријег) пергаментног текста, па је и назив неоправдан. Систематичнија анализа дуктуса није оправдала ни моју претпоставку да је Мокропољско јеванђеље писао писар Иловичке крмчије Богдан. Према томе, писар нашег споменика остаје анониман, а о датирању ћемо рећи неколико речи на крају.

Овде се нећемо задржавати на палеографском опису (в. о томе у помнутом чланку М. Радеке)², него ћемо, не избегавајући дигресије, настојати да дамо општији коментар појава о којима сведочи споменик, како би се тачније оценило његово место и значај у старосрпској писмености.

Писмо Мокропољског јеванђеља и еволуција старе ћирилице

2. Писмо Мокр. представља већ сасвим зрелу фазу развоја староћирилског унцијала. У ствари се може узети да је већ крајем XII века фактички завршено прилагођавање специфичних словенских графема стилу уставног писма преузетог из грчке писмености, док даља колебања форми слова, током XIII века, више немају карактер таквог системског прилагођавања, те се не може рећи да такве иновације у нечему значе потпуније прилагођавање систему и стилу уставног писма.

¹ В. Мошин и М. Радека: Ћирилски рукописи у сјеверној Далмацији, Старине 48, 1958, стр. 212. — Уп. и М. Радека: Мокропољско јеванђеље, Старинар VII—VIII, 1957, 209—212, као и мој осврт у Старинару XII, 1961, 157—160.

² Наведимо ипак овде податке о очуваности рукописа. — Између л. 6. и 7. недостаје један лист, текст Мт 5.25 до Мт 6.2. Лист 30 (пергам. уметак) обухвата Мт 21.35 до Мт 22.16. Папирни уметци садрже ове делове текста: л. 86—88, текст Лк 9.45—11.12; л. 91—93, текст Лк 12.8—13.26. На уништеној половини листа 55. био је текст Мк 8.34—9.7.

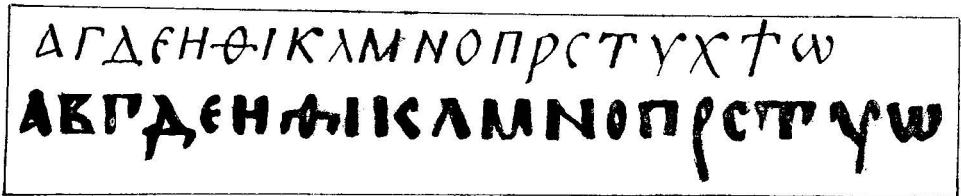
Сем тога је на првих 25 листа оштећен један угао (оштећење се постепено смањује), тако да је уништен или оштећен текст: Мт 1.1—3, 1.18—22, 1.25—2.4, 2.18—22, 3.1—5, 4.4—7, 4.10—14, 5.7—12, 5.15—18, 6.7—12, 6.15—18, 6.32—7.2, 7.5—8, 7.24—26, 8.1—4, 8.19—22, 8.26—29, 9.13—15, 9.18—20, 10.3—5, 10.9—11, 10.28—30, 10.35—37, 11.14—16, 11.21—23, 12.10—12, 12.18—20, 12.37—39, 12.42—44, 13.12—14, 13.17—19, 13.32—33, 13.37—39, 13.55—56, 14.3—6, 14.24—26, 14.32—34, 15.18—20, 15.24—26, 16.4—5, 16.11—13, 16.28—17. 1, 17.6—8, 17.25, 18.5.

При овоме полазимо од претпоставке да је протоћирилица заправо представљала грчко-глагољско писмо³, с тим што је врло рано и релативно брзо извршена унцијализација одговарајућих глагољских графема и њихово основно прилагођавање систему грчког унцијала.

3. За грчки унцијал (из IX века, а и уопште), како се може видети и из приложених узорака (тб. 1)^{3а}, карактеристична је максимална једноставност основних фигура.

При подробнијој анализи уочавају се пре свега ова својства:

— слова теже смештају између две основне оријентационе линије (вођице), али се допушта продужење једноставне линије и у доњи и у горњи простор (нпр. ϕ, γ, φ, пси и др.);

Тб. 1. Примери грчког унцијала VIII—IX века

— црте су поларизоване по дебљини: узлазне и водоравне линије су танке, а силазне вертикале дебеле;

— избегава се укрштање двеју дебелих црта;

— широка слова (двопољна и тропољна: ω, φ, м, т, пси, тхета) теже симетрији;

— основни ред се по висини дели највише на два дела;

— преовлађује угласти карактер, а вертикални стубићи (дебеле, силазно писане црте од горње до доње вођице или дуже) карактеристични су за готово половину слова (ако се рачуна и коси силазни стубић, нпр. у а или л, онда и за знатно више од половине графема);

— у односу на грчки минускул, а и у односу на типичну глагољску графику (нпр. у Маријинском или Асемановом јеванђељу) слова су знатне висине, најчешће и сразмерно издуженог облика.

4. Глагољска графика „по словѣньстѣи рѣчи“ није се у свом типичном облику могла укључити у такав систем (са изузетком слова ш). Једноставном

³ Исп. И. Гошев: Старобългарски глаголически и кирилски надписи од IX и X в., Софија 1961, стр. 113. и даље; такође моје претпоставке у Јужносл. филологу XXIX, стр. 112—115.

^{3а} Репродукције в. В.А. Истрин: Возникновение и развитие письма, Москва 1965, стр. 352—353; П. Ђорђевић: Историја српске ћирилице, сл. 1. — И овде и на даљим таблама наши узорци слова представљају цртеже рађене уз помоћ пројектора, што обезбеђује верно преносење форме слова, иако се, нарочито ако је писмо оригинала ситно (нпр. у повељама), релативна дебљина линија не одржава сасвим тачно.

поларизацијом линија и угластом стилизацијом добиле би се сувише сложене фигуре, које би у контексту грчких графема деловале пре као цртежи (односно својеврсне решетке) него као слова. Глагољске графеме биле су дакле потпуно неприхватљиве за систем грчког унцијала, па је било нужно њихово радикално упрошћавање. Појединости тога процеса могу се код неких графема (у првом реду сугласничких) доста јасно пратити:

— поларизација линија и успостављање вертикалних стубића, слабо присутних у старијем глагољском куренту али доста развијених у верзалу, нпр. прерада *ц* или *ћ* у угласте фигуре;

— двострука црта могла се прерадити у једноструку, о чему сведочи дно чашице слова *ч*;

— петљица као испуст или завршетак слова могла се елиминисати, односно претворити у стубић са стопицом, што се јасно види код *џ*, *ч*, *ћ*;

— спојница која иде по вођици могла се просто редуковати, тако да се затворено поље фигуре претвара у отворено, што се види код *ц*, *ю*, можда и код *ж*;

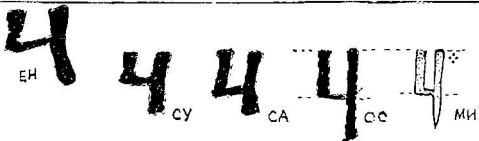

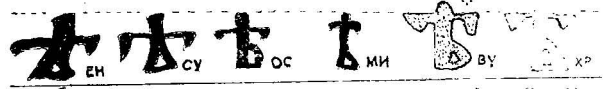

— део фигуре могао се просто редуковати, о чему сведочи *ц* (десни крак левка), вероватно и *ћ*, а и развитак јерова најлакше је разумети ако се претпостави изостављање левог дијакритичког елемента.

Најрадикалније прераде биле су нужне код веома сложених назалних графема, толико радикалне да се њихов развој не може са неком извесношћу пратити, али се не може ни искључити могућност да су ћирилски знакови постајали непосредном прерадом глагољских. Фигура *јата*, међутим, не даје могућности за такво повезивање ћирилског и глагољског знака.

5. Све то значи да треба претпоставити један период интензивног превирања форми глагољске попуне грчког унцијала, одмах по доношењу глагољског писма на бугарско-македонски терен, где је морала постојати доста интензивна пракса импровизованог писања словенских речи грчким писмом. Неспутане навиком и традицијом, такође ни грчким обрасцима, примењиване за разнолике световне потребе — глагољске графеме у протоћирилици могле су имати врло разнолике варијације. Ово тим пре што су се изворне фигуре толико разликовале од грчког унцијала да су се могле коренито редуковати и сводити на минималне симболе — без опасности од изједначавања са грчким графемама и нарушавања диференцијалне функције.

То превирање практично је завршено пре доба из ког су нам се сачували писани споменици (са изузетком неких епиграфских текстова), тако да у најстаријим писаним споменицима имамо већ графеме у основи прилагођене систему грчког унцијала; нарочито пада у очи да је одржана симетрија код сложенијих фигура (*ж*, *ш*, *џ*, *љ*, *љ*). Ипак, прилагођавање потребама калиграфског стила и потпуно уклапање у систем тим још није довршено. Даљу еволуцију форми тих фигура, на рашко-зетском терену до краја XII века, можемо схватити као довршавање процеса прилагођавања словенских графема стилу преузетог грчког унцијала. Табела 2. илуструје тај процес⁴, као и место

⁴ Глагољски узорци у табели 2. и 4. узети су са репродукција у Јагићевој Енциклопедији словенске филологије 3: из Клочева зборника (КЛО), из Кијевског мисала (КИ)

 КЛО			
			
 КЛО			
 ЕУХ			
 КЛО			
			
			
 МА			
 МАК			
 МА			
			
			

Тб. 2. Еволуција писма као прилагођавање графема калиграфском систему и стилу

и млађег дела тога рукописа (КИ²), из Прашких одломака (ПРА), из Синајског еухологија (ЕУХ), из Маријинског јеванђеља (МА), из Македонског листића (МАК), из одломака Охридског јеванђеља (ОХР), из Зографског јеванђеља (ЗО). Из Синајског псалтира (ПСА) узорци су узети непосредно из фото-издања споменика (верзално Ш са листа 58, Ц са л. 94, Ж са л. 60, Ъ са л. 3, Џ са л. 123, Ы са л. 16. и 3). — Извори ћириличких узорака су: Енински апостол (ЕН), Савина књига (СА), Остромирово јеванђеље (ОС), Мирослављево јеванђеље (МИ), Вуканово јеванђеље (ВУ), Пловичка крмчија (ИЛ), Милутинов хрисовул Бањској (ХР), Супрасаљски зборник (СУ), Самуилов натпис (САМ), Минхенски алфавитар (МИНХ), Кулинова повеља (КУЛ — лењинградски препис), Добромирово јеванђеље (ДО).

графики Мокр. у њему, при чему су у другој колони приказане схеме унцијализације одн. теоријски тип који глагољску форму приближава ћирилској, док су са :·: обележене касније ћирилске форме какве одговарају типу заступљеном у Мокропољском јеванђељу. Рећи ћемо овде и неколико речи о развојном путу појединих графема.

6. Слово ш је из глагољице у ћирилицу прешло непрерађено, јер већ глагољски облик одговара захтевима ћирилског унцијала. Прелаз од плитке глагољске форме (у куренту, док у верзалу и глаг. ш иде од линије до линије) на нормалну висину својствен је већ најстаријим ћирилским споменицима; ипак се изразито плитко ш види још увек код првог писара Вуканова јеванђеља (при „висећем“ писму, где је пре писања повучена само горња оријентациона линија), док је у Мокр. слово ш нормалног облика и висине.

Слово ц кирилизовано је прерадом петљице у стубић испод реда (у Енинском апостолу, из XI века, на неким местима је употребљен непрерађени глагољски облик). У најстаријим споменицима ножица ц је ојачана и има на дну стопицу, што није сасвим у стилу грчког унцијала, али се већ у XI веку срећу споменици у којима је тај продужетак ослабљен и изједначен нпр. са ножицом слова ϕ. Форма у Мокр. добро одговара типу из Миросл. јеванђеља (постепено слабљење ножице).

О развојном путу слова ч посебно занимљива сведочанства пружа Енински апостол, не само тиме што се на једном месту види „полукирилизован“ облик (обли, петљасти завршетак ножице) него и изразито угластим обликом чашице нормалног ћирилског слова⁵. Определивши се за мању, једноредну висину (од једне до друге оријентационе линије), раноћирилско ч остаје у извесној несагласности са стилем грчког унцијала, где су избегнута слова која се на доњу линију ослањају сужавајући се у једноструку ножицу. Закржљавањем чашице постиже се складнија, издужена фигура и наглашава вертикални стубић, а уједно се олакшава и убрзава писање. Већ у Миросл. јеванђељу чашица се редуковала у слабу рачвицу, али су форме са максимално закржљалом чашицом посебно карактеристичне за XIII век, па и за Мокр.

Ћирилско ц на први поглед уопште не личи на левкасти глагољски лик, какав употребљавамо у нормализованој транскрипцији глагољице. Но кад се узме у обзир варијанта са силазним писањем петљице и са вертикалним левим стубићем (краком левка), већ смо ближе ћирилском прототипу. Занимљиво је да ц у Енинском апостолу, са удесно повијеним стубићем, показује непоследну везу са левкастом варијантом глагољског слова, али се нормална ћирилска форма не мора изводити преко оваквог лика, јер је већ у глагољској графици варијанта са вертикалним стубићем добро засведочена. Испрва је ћирилско ц ниско, једноредно, а стилско усклађивање са грчким унцијалом постићи ће се друкчије него код ч а на исти начин као код ц: спуштањем попречне црте на доњу вођицу и слабљењем ножице. Већ у XI веку налазимо форме аналогне онима у Мокр., а такво је и ц у Миросл.

За разлику од ш, ц, ч, ц — ћирилско ж не да се директно извести из глагољских форми, иако је несумњиво мотивисано њима. Свођење на коси крст

⁵ В. К. Мирчев — Хр. Кодов: Енински апостол, старобугарски паметник от XI век, Софија 1965, страна 174—175. и сл. 4а и 5.

било је искључено постојањем х. Истина, проста еволуција дуктуса могла је довести до звездастог ж (из Самуилове плоче и још неких старих споменика), али фигура са шест кракова а без иједне вертикале није у добром складу са стилем унцијала. Успостављањем вертикалног стубића, који је могао бити сугериран верзалним и иницијалним варијантама, отклоњена је ова стилска сметња. Ипак, при бржем писању поларизованих линија свако укрштање јаких, силазних линија причињава писару озбиљне тешкоће (због разливања мастила) док је млађа варијанта — тренога основна фигура са закржљалим горњим краковима (какву имамо у Мокр. и другим споменицима XIII века) — у овом погледу прихватљивија.

Слова **ћ** и **з** писар Мокропољског јеванђеља не употребљава.

И развој ћирилске форме јата (постепено подизање пречкице до горње вођице, напуштање лика с троуглићем и уопштавање стубића с петљицом) може се схватити као прилагођавање систему и стилу унцијала. Већ у Глигоријевом тексту Миросл. видимо лик аналоган оном у Мокр. (пречкица на горњој вођици, сасвим кратко продужење стубића у горњи простор). Та форма је типична за рашко-зетску писменост XIII века, док касније преовлађује форма са високим стубићем.

За доба око средине XIII века веома је карактеристична омега са сасвим закржљалим средњим стубићем, која се може разумети као плод тежње једнопотезном писању слова, у писму са поларизованим дебелим и танким линијама.

Облик осталих слова у Мокр. видеће се из приложеног снимка и узорка (в. тб. 3).

Орфографија

7. Писар Мокропољског јеванђеља не оставља никаквог места за домишљање о његовим орфографским склоностима; његов систем је јасан и са великом сигурношћу примењиван. Падају у очи пре свега ове појаве и правила:

— доследна, штокавским језичким осећањем контролисана употреба јата;

— доследна, такође језичким осећањем контролисана употреба јера у јаком положају (употребљава се само **к**);

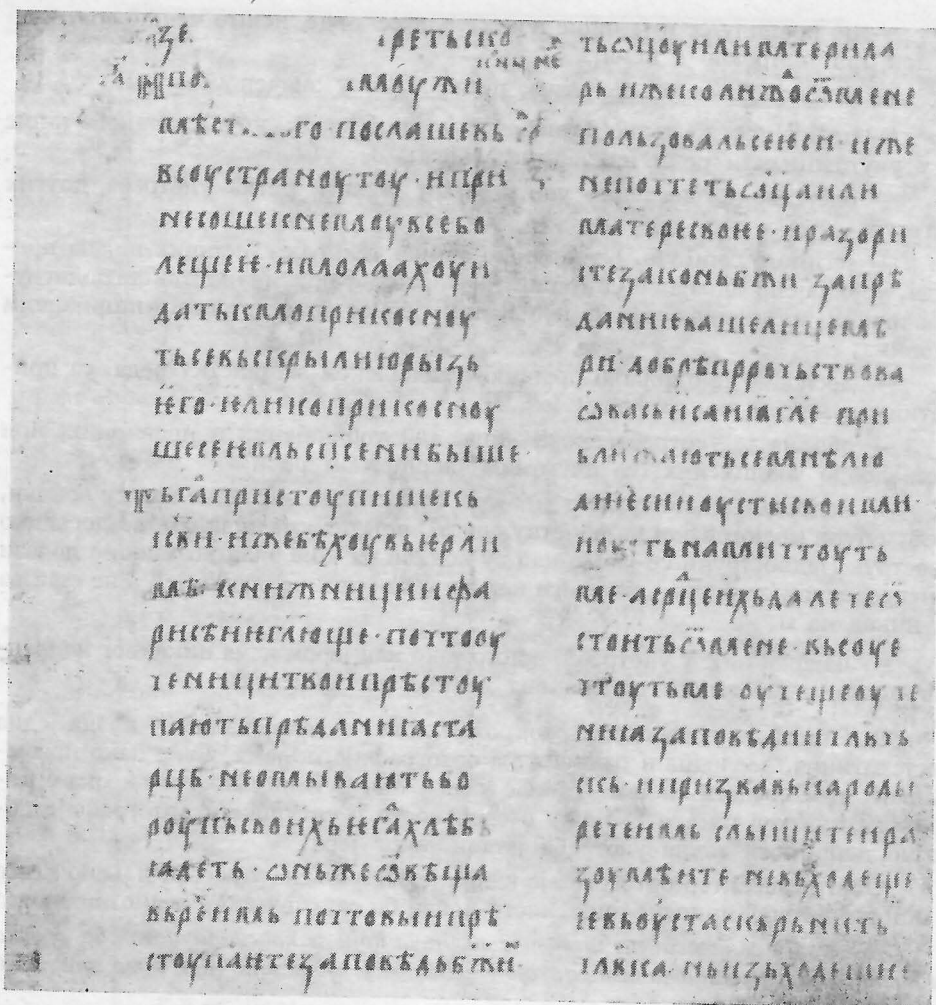
— радикално растерећење текста од слабог јера, уз његово доследно задржавање на крају речи, иза вокалног **ѡ** и **л** и у још неким специфичним случајевима (као префикс **вѡ-**);

— етимолошко писање **ы**, са доста ретким огрешењима;

— начелно традиционална употреба **ю**, али са извесним уопштавањима и упрошћавањима: **ю** је доследно у значењу **ју** (на почетку речи и слога), **лю** и **ню** доследно у значењу **љу**, **њу**, такође редовно **жю**, **цю**, **чю**, **шю**, **щю**, али је с друге стране уопштено **зоу**, **ѡу**, **ждоу** (са ретким одступањима);

— **ѡ** је практично доследно у значењу **ја**, уз врло ретке трагове употребе **ѡ** у овом значењу;

— правило је **ла**, **на** у значењу **ља**, **ња** (са ретким одступањима типа **ла**, **лѡ**), такође **жа**, **ча** и сл.;

ага еносѣньыю
 цтцѣвазклмнрфх

Тб. 3. Писмо Мокропольског јеванђеља (снимак и цртеж)

- по правилу се и *је* пише као *ѣ*, али се овде нешто чешће сретне и *є*, док тзв. широког *е* нема;
- без колебања се, међутим, пише *лѣ*, *нѣ* у значењу *ље*, *ње*;
- практично доследно се почетно *о* пише као *ѡ*, која се такође пише и у унутрашњости речи на почетку слога;
- одсуство *ћ*, доследна употреба *џ*, сасвим ретка употреба других лигатура;
- *scriptura continua*, равномерно збијен текст без икаквих појава про-реда, уобичајено одвајање синтагми и повремено прекидање текста подигну-том тачком, истицање одељака повећаним, једноставно цртаним иницијалним словима;
- доследно је одржано правило о вокалском завршетку реда, са при-метним утицајем на графику;
- обилна је употреба скраћеница, али уобичајених и прозирних, при томе добро уобличених (са очуваним завршетком речи);
- надредни знаци су само хијатски (практично доследно кад су вокали, укључујући прејотоване, на почетку слога), при чему је знак готово доследно двострук (једноструки се јавља кад су вокали на које знак позиционо долази у непосредном суседству, на омеги каткад и ван овакве позиције), а не ставља се никад на *ы*;
- пајерак није у употреби, а исто тако над јером нема никаквог надред-ног знака (нема такође ни знакова мекоће или акцента).

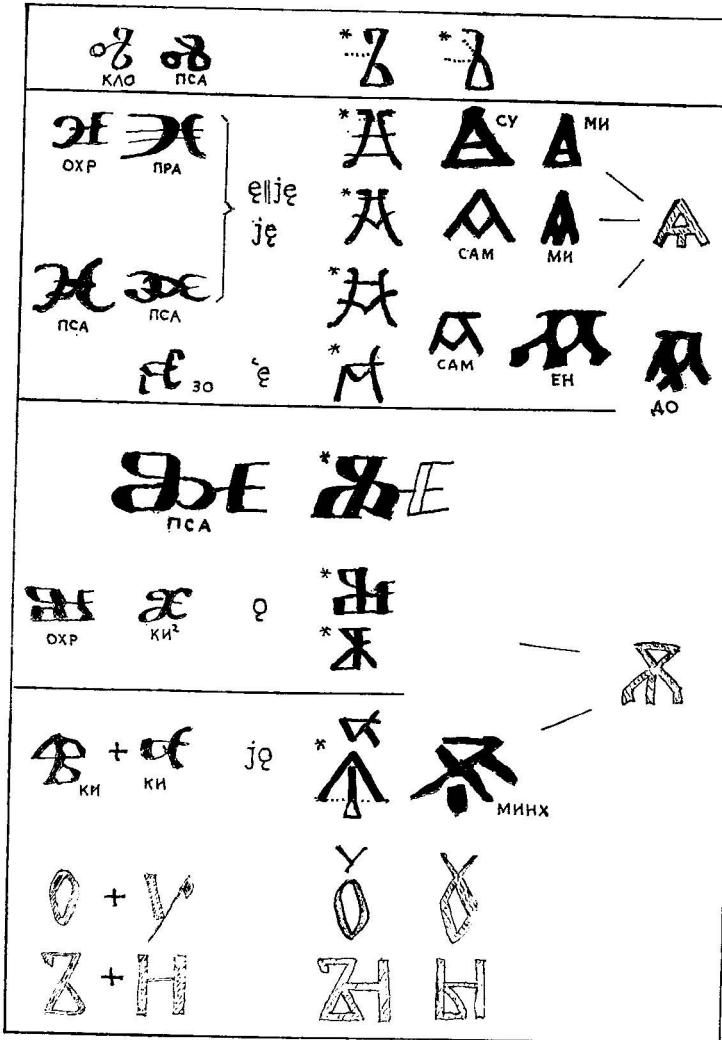
8. Општи је утисак да у Мокропољском четворојеванђељу влада једна систематична, доследна и рационална ортографија, која се може лако приме-њивати и као задати систем. Такође пада у очи рутинираност и висока орто-графска култура писара. Утиску о срећености и сигурности ортографије по-себно доприноси тачна употреба јата и јаког јера.

Општи карактер ортографије каква је заступљена у Мокр. и њено место у историји староћирилске писмености могли би се отприлике овако одредити:

— *чувају се њезичкине њековине система који се конституисао као српска редакција, као и рационализација својствена овој редакцији (јре свега одсуство јусова и један јер);*

— *истовремено је, за разлику од босанског њија, одржана или и обновљена знајна узајамност са њименошћу источнијих словенских регија и њимењени су извесни резултати ортографске еволуције у њима, чиме донекле слаби њеосредна наслоњеност на глагољску њименост, својствена њаријем њију српске редакције, њио се у Босни одржало и у каснијим вековима.*

9. Да би се разумела сложена превирања у староћирилској ортографији, посебно у српској редакцији, нужно је узимати у обзир и саму генезу првобит-них ћирилских система. Иако фрагментарност очуваних података не допушта сигурније праћење процеса конституисања староћирилске ортографије, у цели-ни се стиче утисак да за тај процес не можемо реконструисати неки чврст и разрађен систем као централни и исходни ослонац, какав је за глагољску пис-меност био првобитни Константинов систем и њему својствена решења.

Тб. 4. Могући утицај развоја графике на ортографски систем

Изгледа нпр. несумњиво да глагољски систем назалних вокала није просто у целини транскрибован у ћирилске форме, да постоје разлике између тога система и онога што бисмо могли реконструисати као најархаичније ћирилске системске односе. Те разлике можда би се лакше разумеле ако претпоставимо да су протоћирилска системска решења настала донекле спонтано, као резултат првобитног превирања форми глагољске полуне ћирилице. То би значило да су се у том превирању назални знакови могли развијати у разне унцијализоване или „геометризоване“ ликове, понекад међусобно блиске по

форми и можда недоследно разграничене по употреби и значењу, а да су се између њих у ћирилском писму одржали они који су се најбоље уклапали у стил грчког унцијала.

Механизми те еволуције могли би бити мање-више исти они које смо пратили код графема обухваћених табелом 2, уз јаче дејство поменутог закона симетрије (с обзиром на релативну сложеност фигура). Међутим, као начелну новину у тим механизмима могли бисмо претпоставити посредство лигатура: једнако као што се од *оу* развило *ѡ*, могло се и *ж* развијати од глагољског *ѡ*. Ако прихватимо такву могућност, неће нам бити тешко у лику *ѡ* из Минхенског ћирилског алфабетара препознати једну варијанту такве лигатуре; с обзиром на склоност натписаних знакова максималној редукцији, назални знак могао се сводити и на обични троуглић, чиме би лигатура водила лику нормалног, симетричног *ж*.

Исто тако се спојено јери може разумети не само као *ѡ* (*ѡ*)+*и*, него и као лигатура јера са *и*, а наслон на форму и могао је имати асоцијативног значаја и при настајању и ширењу јотованих вокала у старој ћирици.

Такође се за ортографије с једним јером не мора узимати да у томе имамо упрошћавање староћирилског двојеровског система (напуштањем једног од јеровских знакова), него се у томе може видети и резултат директне графичке еволуције глагољских ликова (изостављање левог дијакритичког елемента и свођење знакова на основну фигуру, која је једнака у оба глагољска јера).

Табелом 4 настојали смо да илуструјемо те претпоставке и да укажемо на могућност да је сама графичка еволуција била релевантан фактор у конституисању староћирилских ортографија, што никако не треба схватити као изричите хипотезе, него као анализу теоријских могућности, од којих је нека могла бити реализована, а још лакше имати изванредан значај као мотив или асоцијација.

10. У сваком случају, засведочене су ћирилске ортографије у којима је систем назала упрошћенији него у класичним глагољским споменицима, јер се и обични и прејотовани назал представља истим знаком. То истовремено значи да је непотпуно (још непотпуније него у глагољници) изражена јотација.

Остављајући по страни обележавање јотације односно палаталности надредним знаковима, уз нека хипотетична уопштавања, могли бисмо за XI век сматрати засведоченом овакву градацију ћирилских система (комбинације са *л* симболизују и остале палаталне сугласнике — *ѣ*, *ѥ*):

A.	<i>оу</i> : ю лю	<i>а</i> : аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	— исп. Унд.
A'	<i>оу</i> : ю лю	<i>а</i> : ѡ (ѡ) аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	— исп. Ен. ап.
B.	<i>оу</i> : ю лю	<i>а</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	— исп. Сав.
C.	<i>оу</i> : ю лю	<i>а</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	<i>ѡ</i> : ѡ аѡ	— исп. Супр., Остр.

Најпростији тип (А) аналоган је глагољском, само што није одржано глагољско двојство ж: љ (такође ни разликовање *e* и *je*, својствено модификованим глагољским системима). Еволуција тог максимално упрошћеног система могла је имати двоструке подстицаје: потпуније прилагођавање стварној језичкој ситуацији и подешавање према глагољци.

У варијанти А', о којој најизричитеје сведочи Енински апостол, А-тип је уколико модификован што се у значењу *ja* поред **ѣ** спорадично јавља и **ѡ**, првенствено у непосредном контрасту суседних графема (нпр. дѣѡти ум. дѣѣти).

Одавде се прејотација лако могла проширити у два правца: на остале случајеве *ja* (ум. **ѣ** на почетку слога) и на *je* (опет на почетку слога), док се за комбинације са палаталним сугласником могао задржавати архаичнији тип (**ѡѣ**, **ѡѡ**). Подстицаји за овакав развој (од типа А ка типу В) могли су бити разнолики: отклањање крупног функционалног недостатка писма какав је представљало двојако значење графеме **ѣ**; обнављање глагољске опозиције ж: љ; тежња разједначавању суседних графема, о којој ће даље бити речи; тежња истицању хијатске позиције (вокал на почетку слога), што се постиже и опозицијама о: ѡ, понегде и и: і. О утицају глагољског система посредно сведочи и начин којим се диференцира *e* и *je* у Сав. и Супр.: није примењен прејотациони и—знак, који представља чисто ћирилску тековину, него се употребљава двојака основна фигура слова.

У типу С доводи се до краја употреба прејотованих вокала: с једне стране — обухваћене су и постконсонантске позиције, а с друге стране — систем се проширио са **ѣ**: **ѡ** (у Остр. и са **ѡ**: **ѡ**).

11. У извесном смислу читава ова лествица пројектује се и на српску редакцију, само у знатно ширим временским распонима:

— незамењено **ѣ** (двојако значење својствено глагољци) чува се на рашко-зетском простору до краја XII века, а у Босни остаје трајна карактеристика средњевековне писмености;

— поремећај односа оу и ю, до кога је по свој прилици дошло замењом недиференцираног великог јуса (ж у значењу о и je — тип А—В) залази и у XIII век (као нпр. у Београдском паримејнику);

— потпуно развијена јотација (тип С) преовладаће тек у другој половини XIII века, док је за доба до средине столећа карактеристичан однос а: ѡ, ѡ, такође **ѣ**: **ѡ**(**ѣ**), **ѡѣ** — који је сродан типу В.

12. У систему Мокр. потпуно је отклоњен поремећај односа оу: ю, и то према врло архаичним узорима, што се огледа у доследној примени чю, жю итд.

Уопште у систему вокалске графике појаве које смо видели у типу В доведене су у српској писмености прве половине XIII в. до максимално развијеног система, само што је развој текао у правцу друкчијем од оног о ком сведочи Остр. Наиме, до крајње границе је доведен принцип контраста вокала на почетку слога и иза сугласника. У тај систем се укључио и однос о: ѡ, а чак ни однос ѡ: и није овде сасвим неутралан (с обзиром на етимолошку репартицију ѡ, које никад није на почетку слога), тако да парови вокалских графема постају општа карактеристика система:

оу—ю

а—ѡ

ѣ—ѣ

о—ω;

ы: и

Редовна употреба надредног знака над вокалом на почетку слога и одсуство типа ѡа, ѡѣ посебно наглашавају овај контраст.

Ове системске тежње вероватно су ојачавале отпор иновацијама (у правцу типа С) и доприносиле томе да се конзервативна ортографија одржавала жилаво и дуго.

13. У генези овога система могла је битну улогу одиграти тежња контрасту, диференцирању суседних графема, подстичући стварање и одржавање графичких парова и употребу „обележеног“ парњака на почетку слога (кад су два вокала у непосредном суседству, други од њих је на почетку слога). Уп.:

и—и: ѡтиї, приїемѣъ — Ен.
 сиї, сѣмѡтриїѣъ — Супр.
 ѣ—ѣ: дѣѡати, гѣѣ ѡѡѡ — Ен.
 вѣѣ ѡѡѡ — Мир.
 можда и: сѣѡаниѡ — Сав. и др.
 ѣ—ѣ: ѡѣѣ ѡѡѡ, ѡѣѣ ѡѡѡ — Мир.

Да је ова тежња била присутна у старосрпској писарској пракси, сведочи најпотпуније Мирослављево јеванђеље, у ком је главни писар „на том принципу израдио читав систем означавања гласова и гласовних скупина које су се могле писати с два или више слова“ (Ј. Врана⁶).

14. Правило о вокалском завршетку реда имало је битан утицај на графику Мокропољског јеванђеља. Оно принуђује писара на чешћу употребу скраћеница или натписивање слова на крају реда, понекад и на употребу лигатуре рѣ. Најдалекосежнији утицај ово правило има на систем вокала и њихову графију:

- уместо и, на истуреном крају реда пише се ѡ;
- понекад се и оу замени са ѡ (или ѡ са натписаним упрошћеним ѡ), али писар Мокр. ипак нерадо употребљава овај лик, па често оставља оу и у врло истуреној позицији;
- уместо ѡа на крају реда се среће ѣ а исто тако се ѣ замењује са ѣ чешће на крају реда него у другим позицијама;
- поред високог ѣ, где издизање пречкице нешто сужава фигуру слова, на крају реда се среће и високо ѡ (са стубићем продуженим у доњи или и горњи простор), где практично нема уштеде у простору, па појаву треба сматрати традиционалним маниром.

Правила о вокалском завршетку реда држали су се већ писари класичних старословенских споменика (Киј: мис., Мар., Син. пс., Супр. и др.). Оно има

⁶ У предговору (уводној студији) уз издање Вуканога јеванђеља, где је дата и садржајна анализа неких појава у развоју старосрпске ортографије. Манифестације ове тежње Врана је констатовао и у Вукановом јеванђељу (пре свега код другог писара).

— моего Јо 5.43, свое 5.43, емлете 5.47 и др. — Поред случајева употребе *ε* уместо *η* на крају реда (*вываε/тъ* Мт 13.22, *ε/моу* 13.12 и сл.), доста је честа и иначе употреба *ε* у овом значењу, тако да та појава добија размере извесног колебања и сведочи да писару Мокр. није било туђе овакво писање. Пада у очи да је таквих примера више у даљим секцијама текста, док их је у Матејевом јеванђељу упадљиво мање. То се не мора тумачити утицајем оригинала, него је и писарски замор могао водити чешћој примени економичнијег модела или мање ригорозном спровођењу новијих ортографских правила.

— *џкоже* Лк 5.4, *иџкова* 5.10; *кланџиель** Јо 4.22, *кланџють* 4.24. Одступања ове врсте знатно су ређа него у вези са *ε*, и представљају ретке изузетке (изузев нешто чешћег писања *џ* уместо *η* на крају реда). Такође је изузетно писање *всџко дрџко* Мт 7.17 према редовном *вса-*; с друге стране, веома је чест лик *н(ы)нџ* (поред ретког *нынн*, док се по систему очекивано „*нынн*“ не среће).

— *џрстгн* (тј. *крститгн* — апострофом испред речи замењујемо овде и даље титу скраћеница) Мт 11.11, Мк 6.24, *родитгн* Лк 2.22, *мышь/лахоу* Лк 20.14, *аврамн* Лк 20.37, *вола* Мт 18.14, *понявицю* Мк 15.46. Одступања овакве врсте чешћа су него претходна, и показују да овакво писање није било сасвим странио писару Мокр.

— *азь послоу* Мт 11.10, *сывлџ/дши* Јо 17.15; *џлючеть* Мт 13.49, *џлючиель* Лк 9.22, *люче* Јо 4.52. Веома су ретки примери који би се могли схватити као мешање *ю* и *оу*, својствено старијим фазама српскословенске ортографије. Овамо не спадају доста чести примери типа *мою* Јо 8.26, *творю* 10.25, *соуждю* 12.47 — где *ю* долази иза некадашњег меког су-гласника.

— *оучитль* Мт 9.11, *дџлатль* (ген. мн.) 9.37, на *родитгн* 10.21 итд. Овакво писање представља специфично правило у Мокр., од кога писар ретко одступа (*дџлатгн* Мт 9.38 и сл.).

— *внн* Мт 9.4, *вџ срџцинь* 9.4, на *сџнмицинь* 10.17, *оу притџчаахь* 13.35. Овакво удвајање вокала на месту изговорне дужине доста је често у Мокр. Нема, међутим, примера удвајања јера у ген. мн. или у другим позицијама.

17. Третман грчких гласова у туђим именима и позајмицама у Мокр. допушта да се идентификује систематски ортографски поступак. Нарочито се то види у генеалогiji на почетку јеванђеља по Матеју: *џарезь* (Φαρεις), *иисаџата* (των Ἰωσαφατ), *насонь* (Ναασαων), *сальмонь* (Σαλμων), *вова* (των Βουζ), *иисраель* (Ἰωραημ), *иисию* (των Ἰουσαιων), *иисхонниа* (Ἰερχωνιασ), *иисџи* (Ἰεσσαи), *исроль* (Ἰερωμ), *иисакиель* (Ἰελιακειμ), *иисаџамь* (Ἰωαθαμ), *матџовль* (Ματθων) итд. Како се види из примера, задржавају се грчко *φ* и *θ*, а иначе су имена прилагођена словенском систему и подвргнута општој ортографији споменика (третман омеге, која се пише на почетку слога без обзира на грчки лик). Исп. и *леуѓинь* (του Λευιε), *арџаџаџдовь* (του Αρφαζαδ) из треће главе јеванђеља по Луки.

Начелно задржавање тхете не значи да је њена употреба доследно одржана: има прилично примера са *т* на месту овога гласа, нпр. *џт тамарь* Мт 1.3, *матџиовь* (του Ματταθιου), док је *џ* верније преношено. Ипак се нађе

та *џѣ* у кратким слоговима прелазило у *џе*; кад је било ослоња у систему облика, јат се одржао или обновио (исп. ијек. *ћейтайи: џвијей* и сл.). Појава се може довести у везу са отврдњавањем некадашњег палатала *џ*, а има аналогују у преласку *џѣ* у *џа* у бугарским и македонским споменицима.

— *премо* *гровоу* Мт 27.61, *премо* *вама* Мт 21.2, Мк 11.2; *вагренеиу* Мк 15.17, 15.20, Лк 16.19 — али: *вагрѣноу* *ризозу* Јо 19.5; *самаренѣски* Мт 10.5 напоредо са ликовима *самарѣн-*, *самаран-*. Сви ови примери су несигурни као сведочанства о замени јата, и на основу њих се не би смео извести неки закључак о судбини јата иза *р* (одн. иза сугласничке групе са *р* на другом месту).

У целини може се закључити да је писар Мокр. имао незамењено јат у свом говору, а особености репартиције сасвим су у складу са сведочанствима ијекавских говора (екавски говори због неутрализације односа *ѣ: е* не дају јасна сведочанства).

19. У третману *п о л у г л а с н и к а*, по тачној употреби јера у јаким положају, растерећењу текста од слабих јерова и малобројности примера са старословенском заменом јерова вокалима *о* и *е*, Мокропољско јеванђеље се добро слаже са Миросл., а одступа нпр. од Мар. или Вук., где је замена јерова веома честа појава. И овде ћемо стање у тексту илустровати са неколико примера:

— Узастопни примери из једне кратке секције текста илустроваће како тачност у примени јера, тако и његово губљење у слабом положају: *въ њерсамъ* Мт 21.1, *въ витѣфагиу* 1, *къ горѣ иелеонѣсѣѣи* 1, *тъгда њсе посла њдва* 1, *въ всѣ* 2, *с нимъ* 2, *штѣѣша* 2, *кто* 3, *что* 3, *рѣита* 3, *послетъ* 3, *все* 4, *рѣците дѣщери* 5, *кротѣкъ* (било је написано *кротокъ* али је писар исправио *омашку*) 5, *парѣнича* 5, *шѣдша* 6, *створша* 6, *възложише* 7, *въсѣде* 7, *врѣхоу* 7, *постѣлаше* 8, *предъ нимъ* 9, *въслѣдъ* 9, *въ име* 9, *къ вышнихъ* 9, *къшѣдию* 10, *кто сынъ истъ* 10 — итд.

— *ѡрковъ* Мт 21.12, 21.23 (редовно тако); *врѣтопъ* Мт 21.13, Мк 11.17, *врѣоопъ* Лк 19.46 (али *въ врѣтѣпѣ* Јо 19.41); *когда* Мт 13.15, *тогда* Мт 15.12, 16.24 (има доста примера и са *о* и са *ѡ*); *шпрѣснокъ* (ген. мн.) Мт 26.17, *созда* Мт 7.26, *въ соборици* Лк 4.20, *въ домохъ* Мт 11.8, *въ жидохъ* Јо 10.19 (појединачна одступања). Редовно се употребљава и лик *правѣдникъ* и изведенице, а не срећу се ни наставци *-ѡмъ*, *-ѡхъ* у деklinацији основа на консонант и на *і*. У целини, може се закључити да се замена јерова боље чува у позицијама које су се слабије могле контролисати штокавским језичким осећањем. То показује да се начелно добро чување јера у споменицима српске редакције (међу њима и у Мокр.) не може објаснити архаичношћу предложака, него је дошло до широког обнављања јера под утицајем штокавског система. На два места је било написано *о* (*кротокъ* Мт 21.5 и *съномомъ* Мк 15.1), али је писар накнадно преправио *о* у *ѡ* (*кротѣкъ*, *съномомъ*), што би могло значити да је писар Мокр. активно учествовао у ревизији ликова с јером.

— *штѣрѣю* Мт 13.35, *сынъ* Мт 13.23, 21.10. Сасвим су ретки примери чувања јера у оваквој позицији, тј. потпуно је уопштен тип *авиѣ* Мт 21.2, *штѣ дрѣвни* 21.8, *ѡвѣнѣ* 21.12. С друге стране, у позицијама као *наѣмникъ* Лк 15.17 — *наимникъ* Лк 15.19 запажа се колебање.

— пѣтъль Мт 26.34, 27.75, нѣсъмь Јо 1.20 (примери са секундарним полугласником, у складу са штокавским системом).

— арь/хнѣрѣомь Лк 22.4, възь/гласи Јо 9.24, съ/твористе Мт 21.13, ѿнижь/ници Мт 21.15. Писар Мокр. пише ѣ и у неким позицијама у којима га обично изоставља, да би на тај начин одржао правило о вокалском завршетку реда.

— вес плода Мт 13.22, гдѣ Лк 8.19, оускимѣ Мт 7.13, оуска Мт 7.14, здрави Мт 9.12, зь/воища Лк 4.38, здѣ Мт 14.8, ноужаници Мт 11.12, нѣцо Лк 12.54, и-щѣква (изъ чѣква) Лк 1.15. Гласовне промене које настају као последица губљења јера доста су заступљене у Мокр. Немотивисани ликови гдѣ, здѣ редовно се јављају тако измењени.

— оустрѣгати Мт 12.1, оустрѣгнете 13.29, оупросише 17.10, оузоудише 8.25, оузьмемя 15.33, оуноутрѣне 23.26, възрѣвъ (ум. оузрѣвъ) 8.18. Оваких примера, са преласком въ у оу, има прилично у Мокр., али ипак представљају изузетке, незнатан проценат свих одговарајућих ликова. Појава се, међутим, лексикализује у примеру възоупивъ Мк 9.26, възоупише Мк 14.13.

— при дьврехъ Мк 13.29, дьврѣмь Јо 20.19. Ова својеврсна метатеза (ѡв уместо въ) засведочена је и у Миросл. и Вук.; Куљбакин ову појаву доводи у везу са *цвѣтјетѣ* од *цвѣтѣти*.

20. У граматичком систему у Мокр. има доста новина у односу на класични старословенски систем. У деклинацији пада у очи ширење наставка -иѣ (из основа на *i*) у ном. мн. (*мытариѣ* Мт 21.31, *мытариѣ* Мк 2.15, *дѣлатиѣ* Мт 21.35, *фарисѣиѣ* Мт 9.11, 12.2, 23.34 и др.), -иѣ уместо -ѣи у ном. мн. партиципа (*пасоуцѣтиѣ*, *волицѣиѣ* и сл.), уопштавање заменичког наставка у дат јед. сложене деклинације (*оуславленомоу* Мт 9.5, *ꙗглюшомоу* 12.48, *сѣюшомоу* 13.4 итд.) и др. Занимљива је и промена речи *жидовинъ*: ном. јд. *жидовинъ*; мн. ном. *жидове* Јо 19.12, ген. *жидовъ* 19.20, дат. *жидомъ* 19.14, *жидовомъ* 19.40, ак. *жиды* 11.33, инстр. *жиды* 3.25, лок. *жидѣхъ* 12.54, *жидохъ* 10.19.

Ипак се упадљивије системске појаве запажају у конјугацији:

— *дамы* (прво л.мн. през.) Мк 6.37, *дамы*, *дамыи* Мк 12.14, *имамы* Мт 3.9, *исмы* Јо 8.33, 9.40, *вѣмыи* Јо 4.22. Систематски је примењен овакав наставак код атематских глагола.

— *имашъ* Јо 8.52, *знаешъ* Јо 1.49 (изузеци).

— *съверите* (императив) Мт 13.30, *възмите* Мт 11.29, *не пцитѣ се* Мт 6.25, 31. Примери оваког подмлађивања императивног наставка сасвим су обични, али се чува и старија варијанта (*придѣте* Мт 11.28, *оттрѣсѣте* Мт 10.14, *не пцѣте се* Мт 10.19).

— *идѣше* Јо 6.2, *вѣдѣше* 6.6, *хотѣхоу* 6.11, *имѣше* 5.6 итд. — широко заступљена појава у Мокр. Наставак -ашѣте у 2. л.мн. не среће се у споменику. Наставак -тъ у 3. л.мн. није за Мокр. карактеристичан као нпр. за Вук., али се нађе покоји такав пример: *хоулахоутъ* Мк 15.29, *молахоутъ* Лк 12.21, *похоулахоутъ* Лк 16.14, *имѣхоутъ* имъ *вѣры* Лк 24.11.

— начеше Мт 12.1, възеше, погребеше Мт 14.12, приведеше Мт 8.16 итд. Уопште се не среће аорист на *-e-*, а и тип *рѣхъ* делимично је замењен млађим *рекохъ*.

— *придохъ* Мт 10.35, *вѣрѣтохъ* Мт 8.11 итд. Широко је замењен асиматски аорист млађим облицима, али се у неким конзервативнијим секцијама текста чувају и старији примери (*придеъ* Мт 9.13, *придоу рѣкы* Мт 7.27, *идоу оученици* 8.23 и др.).

— *изидосте видѣти* Мт 11.7, *придохъ во разлоучити* Мт 10.35, *пришькъ . . . моучити* Мт 8.29 итд. Ређи су примери у којима се чува облик сушина (текоста *възвѣстити* Мт 28.8, *идоу рыба ловитъ* Јо 21.3 и др.).

— *рѣкыли выше* Мт 11.23, *высте осоудили* Мт 12.7 итд. Потенцијал се прави редовно са обликом аориста помоћног глагола, али се траг старијег типа можда огледа у чешћој замени *ы* са *и* у помоћном глаголу (нпр. *не ви се рѣкратили* Мт 24.22, *аше се ви не родилъ* Мт 26.25).

— *прослависта* (3. л.дв.) Мт 9.31, *идета* Мт 9.27, *текоста* Мт 28.8 итд. (не употребљава се варијанта *-те*).

Особености лексики у Мокројољском јеванђељу

21. У поређењу са класичним старословенским споменицима лексика Мокр. показује знатне иновације, својеврсну ревизију и подмлађивање. Најочљивија особеност је интензивна замена страних речи, грцизама који су били задржани у првобитном словенском преводу. Та замена делује као својеврсни пуризам, као систематско тражење начина да се преведу сви лексички грцизми. Чак је и име *Баравва* на једном месту замењено са *развоиниъ*: *вѣ же нарицаемъи развоиниъ (съ) съвѣтники* своими *свезанъ* Мк 15.7; *поусти имъ развоинника и рѣдастъ 'иса* 15.15. Навешћемо примере подновљеног превода:

акридеъ — *проуѣгъ*: *тады проуѣгы и медъ дивы* Мк 1.6.

алавастрѣъ — *стѣклѣкница*: *принесъши стѣклѣкницу масти 'блговонъни* Лк 7.37.

аминъ — *право*: *право право 'глю вамъ* Лк 18.29.

архиереи — нормално *старѣкишина жѣрьцьскъ*, а понегде и *жѣрьць*: *ѡт книжники и ѡт жѣрьць* Мк 8.31. На једном месту је ради конгруенције синтагме (*архиереи иудеисци* Мар.) уместо *придева* употребљен ген. мн.: *старѣкишин(ы) жѣрьць жидовьскъ* Јо 19.21.

архисѣунагогъ — нормално *старѣкишина сънълицю* (Мк 5.35, 36, 38), једном и *ѡт старѣкишинъ съвооу* Лк 8.49. Вероватно је омашка *ѡт старѣкишинъ мытарьскъ* Мк 5.22 (у Мар.: *отъ архисѣунагогъ*).

архитроклинъ — *старѣкишина пироу* (Јо 2.8, 9).

афедронъ — *проходъ*: *неже вьходитъ въ оуста въ чрѣво вьмѣцанетъ се и проходомъ исходитъ* Мт 15.17. (Познати пример у коме је првобитни преводилац оставио грцизам да не би употребио вулгарну словенску реч, што је касније решено термином *проходъ*, који се и данас у нашим јужним говорима употребљава у сточарству.)

власфимина, власфимисати — *хоулно* слово Мк 7.22, *вѣдната* *словеса* Мк 2.7; *хоулиши* Јо 10.36, *хоулоу 'гати* Мк 3.29.

- вусонъ — чрвљеница: въ вагреницю и чрвљеницю Лк 6.19.
- газофлакии — скровище имѣниа (Мк 12.41); въ храмъ на въдѣшии имѣниа Лк 21.1 (у примеру Јо 8.20 остаје непреведено: въ газофлакии).
- динарь — сребрѣникъ Лк 7.41.
- икономъ — стронт(е)ль: похвалитъ 'гднъ домъ стронтира Лк 16.8.
- иудѣи се замењује са жидовинъ (мн. жидове), иудѣа са жидовската иудѣискъ са жидовскъ.
- ѣона. Пред непреведеног гѣона, налазимо: въ дѣвръ шгнѣноу Лк 12.5 (према въ ѣонѣ Мар.); въ ѣзеро шгнѣноу Мк 9.47 (према въ ѣонѣ огнѣиѣжъ Мар.); въ ѣзеро негасоуѣиѣ Мк 9.43, въ ѣзеро огнѣноу негасимоеу Мк 9.45 (према въ ѣонѣ въ огнѣ не гашѣшти Мар.).
- катапетазма — запона Мт 27.51 (катапетезма Лк 23.45).
- лепта — мѣдница (Мк 12.42), цѣта: двѣ цѣтѣ Лк 21.2 (цѣ — уместо цѣод цѣ — можемо довести у везу с неутрализацијома јата иза ц).
- миса — блюдо: на блюдѣ Мк 6.28.
- муро — мастъ благовоњана (Лк 7.37).
- нардъ: литроу муро 'бговоњна масла вѣрна Јо 12.3 (према литроу хризмѣ нарда пистикинѣ Мар.); стѣклѣницю помазаниа нарда пистикинѣ Мк 14.3 (према алавастроу хризмѣ нардаѣнѣи пистикинѣ Мар.).
- олѣи: масломъ Лк 7.46, масломъ дрѣвѣкнымъ Мк 6.13.
- параклитъ — оутшит(е)ль (Јо 15.26, 16.7).
- параскевѣиѣи — петѣкъ (Мт 27.62).
- паропсида — блюдо: цѣклѣнице и блюдоу Мт 23.25 (али: цѣклѣнице и поропсидѣ у наредном стиху).
- пира — мѣхъ: вез-мѣха Лк 22.35.
- пистикии — в. под нардъ.
- порфѣра — вагреница (Лк 16.19; очекивало би се вагрѣница). Такође према прапрѣдѣ, прапрѣдѣнѣ Мар. имамо: вагреницю Мк 15.17, 20; ризоу вагрѣноу, вагрѣноу ризоу Јо 19.2, 5.
- преторъ — соудильница (Мк 15.16).
- скандалъ, скандалисати: шт сѣвлазнь Мт 18.7, все влазньники Мт 13.41; прѣвлазѣиѣтъ Мт 18.6.
- скинии — коуѣа (Лк 9.33).
- скинопигиѣ — потѣчениѣ коуѣа (Јо 7.2).
- спира — народъ (Јо 18.3).
- стадии — пѣприце (Јо 11.18).
- стратигъ — воѣвода (Лк 22.52).
- соударъ — оуѣроуѣс: оуѣроуѣс иже вѣ на главѣ него Јо 20.7.
- сѣкамѣна, сѣкоморѣ — годиѣина (Лк 17.6, 19.4).
- тектонъ — дрѣводѣла (Мк 6.3).
- тетрархъ — четворовлаѣтъ (Мт 14.1).

хитонъ — котыга (Јо 19.23).

хризма: — помазаниѣ (Мк 14.3), масть благовоннаѣ, миро благовонное (Јо 12.3).

22. Извесно потискивање грцизама засведочено је у словенској писмености врло рано, још у јеванђељима из XI века. Такође је у то рано доба и у оквиру словенске лексике долазило до извесне нормализације, уједначавања, потискивања неких преводилачких решења варијантама које су се боље уклапале у систем или су просто биле ближе спроводиоцима те редакције.

Међутим, поднављање лексике у Мокр. спроведено је знатно шире. Већ наведени списак накнадно преведених грцизама и начин њиховог преводјења показују јасну подударност с појавом коју је Г.А. Воскресенски идентификовао као другу редакцију у словенског превода јеванђеља⁹, својствену у првом реду руским апракосима (неколико десетина кодекса, почев од Мстиславског и Јурјевског јеванђеља из XII века), а такође и Чудовском псалтиру из XI века. Од јужнословенских рукописа Воскресенски је у ову групу укључио Вуканово јеванђеље (апракос) и Трновско четворојеванђеље из 1273. године.

И појаве у оквиру словенске лексике у Мокр. показују изразиту подударност с карактеристичном лексиком друге редакције. Тако се у Мокр. запажа увођење или ширење ових речи: алкати (уместо постити), алканиѣ (ум. постъ), акы (ум. пакъ), власть (ум. швласть), дѣла (ум. ради, за), жени се (ум. женихъ), житиѣ (ум. животъ), лютеѣ (ум. горе), оставити, оставление (уместо отпусти, отпущение), племе (ум. сѣме), послухъ, послушество (ум. свѣдѣти, свѣдѣтельство-), причестие, причестникъ (ум. достоиние, наследникъ), пастоухъ (ум. пастыръ), распети (ум. пропети), страна (ум. языкъ), съвъпрашати се (ум. сътезати се), съборъ, съборище (ум. сънъмъ, сънмище), тѣчию (ум. тѣкмо).

Уп. и појединачна подударња иновација у Мокр. и Мстисл. у јеванђељу од Марка:

възьмъ 14.22 (уместо приимъ);
г(осподи)нь (и у Трн.) 12.9 (ум. господъ);
лицемѣрство (и у Трн.) 12.15 (ум. лицемѣрие);
лоукованиа 7.22 (ум. лоукавьствиа);
невѣрование 6.6 (ум. невѣрствие);
немощно (и у Трн.) 10.27 (ум. невѣзможно);
отпусти (и у Трн.) 10.4 (ум. поустити);
съкрати 13.20 (ум. прократи);
что оубо (и у Трн.) 15.14 (ум. что во).

Неравномерности подмлађивања шексиа у Мокр.

23. У руским апракосима се по речима Воскресенског особености II редакције спроводе доследно кроз читав текст јеванђеља, а преправки је врло

⁹ Г.А. Воскресенский: Характеристические черты четырех редакций славянского перевода евангелия от Марка. По сто двенадцати рукописям евангелия XI—XVI вв. Москва 1896.

много („Нет главы, нет почти стиха, который не представлял бы собой какое либо отступление от первоначальной редакции“, о.с. 250) — што се ни изда-лека не може рећи за текст Мокр.

Наиме, елементи констатовани као својство II редакције знатно су недоследније примењени у Мокр. (по мери примене тих елемената Мокр. показује знатну сродност с Трновским јеванђељем). Сем тога, запажа се изразита разлика између појединих секција у Мокр. Нарочито јеванђеље по Матеју (све до пред крај гл. 27) показују знатну конзервативност, која се огледа не само у уздржанијој ревизији лексике, него и у бољем чувању неких старијих граматичких типова; нпр.:

— тип *рѣкохъ* уместо *рѣхъ* готово се не јавља у Мт (нађен је само један пример), док је код даљих јеванђелиста чест;

— право ум. *аминъ* срећемо почев од Мк 3.28;

— *жид(ов)* — уместо *иудѣи* и сл. долази тек у јеванђељу по Луки и Јовану;

— употреба *жъръць*, *старѣшина* *жъръчьскъ* ум. *иерѣи*, *архиерѣи* почиње пред крај 27. главе Мт;

— *послоухъ*, *послоушъств-* уместо *свѣдѣт(е)ль*, *свѣдѣтельство-* срећемо у јев. по Марку и Луки.

С обзиром на фреквенцију тих речи, а и на чињеницу да сличан распоред показују и у мањем броју примера заступљени елементи друге редакције (*акы* ум. *такѡ*, *дѣла* ум. *ради* или *за*, *пастоухъ* ум. *пастырь* и др.), добија се утисак изразитог контраста, својеврсне хибридности текста Мокр.

Сднос Мокр. њрема другим њтекстѡвима срѣске редакције

24. Показано интензивно подмлађивање текста о којему сведочи Мокр. истовремено значи знатно удаљавање од изразито конзервативног типа какав представља Никољско јеванђеље, мада би се нашло и неких подударних елемената (нпр. примена речи *пѣтъль* уместо *коуръ*). Поменули смо сродност Мокр. са Вукановим јеванђељем, које такође садржи елементе II редакције (опет уздржаније примењене него у руским апракосима), али се примећују и битне разлике једног и другог споменика.

Кратко прегледање неких делова микрофилма хиландарског српског четворојеванђеља бр. 22 показало је да је овај кодекс¹⁰ веома сродан са Мокр., бар у неким секцијама. На неким местима, као у првом делу гл. 15. по Марку, подударање иде тако рећи до текстолошког идентитета (нпр. *развонникъ* уместо *варавѡ*). Ово показује да присуство елемената II редакције у Мокр. није специфичност једног српског кодекса, него је у XIII веку, можда у доба св. Саве, дошло у српској држави до примене ревидираног тетра-текста (знатно подмлађеног у односу на тип о ком сведочи Никољско јеванђеље), који

¹⁰ У каталогу „Изложбе српске писане речѡ“ (Народна библиотека СР Србије, 1973) дати су под бр. 18 ови подаци о споменику: „Најстарије четворојеванђеље српске редакције; без предговора, са Амонијевог поделом на главе. Друга четвртина XIII века... Пергамент, 190 л., 280x195 мм.“ — На овај споменик љубазно ми је скренула пажњу Биљана Стигичевић, коаутор каталога.

се преписивао и ширио. Међутим, нешто одређеније о том хипотетичном (условно: светосавском) архетипу најстаријих сачуваних српских четворојеванђеља моћи ће се рећи тек после систематског упоређивања Хил. и Мокр. (можда и још којег кодекса), што се надам да ће ускоро бити урађено.

25. Што се тиче ортографије, XIII век је, како је познато, доба великог превирања у српској писмености. То се првенствено односи на третман јоте и палатала (одн. ширу или ужу употребу прејотованих вокала). На рашко-зетском терену релевантни чиниоци су с једне стране одређена еволуција, постепено приближавање најразвијенијем типу јотације одн. усвајање система који се примењује већ у Супр. и још последније у Остр., а с друге стране разумљиви утицај околности да се у Босни и Дубровнику и даље одржавају конзервативни или уопште специфични системи; овај други моменат посебно је имао утицаја на ортографију повеља¹¹, што веома отежава анализу еволуције система. Праћење ове еволуције по преписима црквених текстова врло је сложено, с једне стране због недатираности највећег броја споменика, а с друге стране због утицаја предложака. Ни утицај предложака не може се посматрати једнообразно, јер ће писар сигурније ортографске културе унеједнакој мери толерисати ортографске особине предлошка, зависно од тога колико су му блиски или туђи. Сем тога, идентификовање еволутивне поступности још не значи хронолошку лествицу, јер су из разноликих разлога могуће знатне ретардације (старији писар може се држати ортографије из своје младости, ученик може прихватити ортографију учитеља или је преузети из неког споменика посебног значаја и сл.).

Ипак ћемо, имајући у виду сву условност таквих схема, приказати један низ система јотације који би на рашко-зетском терену могао представљати основну хронолошку лествицу еволуције ортографије у XIII веку (комбинације са љ симболизују и третман њ).

	I Хил. пов. Пов. Првов. (око 1215)	II Пов. Радосл. (1234) Кар. тип. Мокроп.	III Илов. к. (1262)	IV XIII—XIV в.
ју	ю	ю	ю	ю
љу	лю	лю	лю	лю
ја	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ
ља	ѣѣ	ѣѣ	ѣѣ	ѣѣ
је	ѣ	ѣ (ѣ)	ѣ	ѣ
ље	ѣѣ	ѣѣ	ѣѣ	ѣѣ

¹¹ Напоменимо овде да се у ово доба једва може говорити о разлици рашке и зетске ортографије, кад се искључе разлике хронолошке природе. Тако Иловичка крмчија, настала (по сведочанству писара Богдана) у оквиру старања зетског епископа кир Неофита о сређивању светих књига и писана на најудаљенијој тачки зетске територије, потпуно је типична за ортографију која се именује као „рашка“. — Друге је врсте питање продирања у текст особина личног писаревог језика.

Ову лествицу треба разумети као разликовање архаичнијих и млађих система, а не као директну хронолошку поступност. За почетак века (могли бисмо рећи прву четвртину или прву трећину, не искључујући ни могућне касније примере) карактеристично је да се у црквеним текстовима среће и љ, које се бар донекле укључује у систем јотације. У извесној мери овај смисао има употреба љ у Хиландарском тишику (примери са љ у значењу ље и честа употреба љ иза депалатализованих сугласника ш, џ и др.), иако је она делимично и етимолошки мотивисана; такође се љ радо употребљава и а т, где можда није искључен ни калиграфски мотив (тежња попуњавању простора реда, где се згодно комбинују слова троугластих контура супротног смера).

У сваком случају, може се констатовати да се ортографија Мокр. у погледу система јотације подудара са Радослављевом повељом из 1234. године и са Карејским типиком, док се ортографија Иловичке крмчије може идентификовати као млађи тип у односу на систем примењен у Мокр. С друге стране, у поређењу са сва ова четири споменика ортографија Хиландарског типика и повеље Стефана Првовенчаног (око 1215) знатно је архаичнија.

Да напоменемо да су Карејски типик и Радослављева повеља слични са Мокр. и у погледу облика и употребе надредног знака (двоструки знак над вокалом на почетку слога), мада би се одсуство знака над диграмом њ у Мокр. могло узети и као нешто млађа црта. Што се тиче доследне употребе ю иза депалатализованих сугласника у Мокр., делимичне аналогije можемо запазити у разним споменицима, без уочљиве хронолошке поступности (нпр. у запису Симеоновом на Вуканову јеванђељу, у поменутом хиландарском четворојеванђељу, такође и у појединим каснијим споменицима), али по доследности примене овог ортографског правила Мокропољско четворојеванђеље једва да има премца у ово доба.

26. Сигурно примењујући један чврст и доследан ортографски систем, писар Мокропољског јеванђеља практично није оставио прозирнијих сведочанстава о томе каква је била ортографија његовог предлошка. Има, међутим, једна позиција која је по природи писарског посла веома погодна за одржавање реликта: почетна реч одељка, кад је пажња писара обузета проблемом цртања заглавног слова, при чему је нормално очекивати да писар „преслика“ иницијал из предлошка без обзира на то да ли је у складу с његовим ортографским системом. Да је овај моменат био релевантан и за писара Мокр., јасно сведоче ликови ли уместо или (Ли створи Мт 12.33), кде уместо гдѣ (Кде хоџиши Мт 26.17), који се иначе не срећу у Мокр. Запажене су ове особениости у заглавној позицији:

— слово і шире се употребљава него у систему Мокр. (нпр. Исходише Лк 9.6, I на оутрѣна Јо 1.29);

— почетно о доста се ретко пише као омега, за разлику од редовне употребе ѡ иначе у тексту (и окато о, које се на неким местима среће у овој позицији, могло би се сматрати реликтом);

— у овој позицији биће чешћа употреба ѣ у значењу је него иначе у тексту, а то би се могло рећи и за вокализацију јера у Тогда (ум. тьгда);

— пример I ѣкоже Лк 5.4 сведочи и о друкчијој примени јата.

Не може се, међутим, рећи да ли ови примери сведоче о ортографији непосредног предлошка Мокр. или представљају реликт из удаљенијих предложака.

27. Што се тиче писма (облика слова), Мокропољско јеванђеље најпотпуније се подудара са Иловичком крмчијом (из 1262. г.), а такође је упадљива подударност и са Карејским тишиком, за који се сматра да потиче из друге четвртине XIII века. Међутим, доста добре аналогије овим се не исцрпљују. С једне стране, можемо рећи да су најбитнији елементи морфологије писма у Мокр. присутни већ у Братковом минеју (доба краља Владислава, тј. 1234—1243. год.), а с друге стране такав облик слова није редак ни у другој половини XIII в.

*

28. Према свему, Мокропољско четворојеванђеље добро репрезентује појаве које су нормалне за старосрпску писменост средине XIII века, или друкчије: за први период Урошеве владавине, па и за нешто раније доба. Не искључујући ни друге могућности, можемо узети да је споменик настао средином XIII века.

Као једно од најстаријих сачуваних српских четворојеванђеља, као споменик у коме је типична „рашка“ ортографија примењена са великом сигурношћу и системском доследношћу, као сведочанство једног периода неговања старословенског језика у српској држави у коме напоре до са чувањем типичних тековина српске редакције долази до јасног изражаја међусловенски карактер тога језика и узајамност са другим редакцијама, посебно као пример лексичког поднављања доста слабо познатог код четворојеванђеља — Мокропољско четворојеванђеље има посебно место и значај у нашем културном наслеђу.

Митар Пешикан

МОКРОПОЉСКОЕ ЧЕТВЕРОВАНГЕЛИЕ (XIII ВЕК, СЕРВСКАЯ РЕДАКЦИЈА)

Резюме

Автор считает, что кодекс относится к середине XIII в., возможно, к первому периоду правления короля Уроша I.

Для орфографии памятника характерны примеры: юность, свою, любити, чудо: нако, свога, ѡставлати: ѡзеро, своје (скоје), ѡставленіе. В памятнике хорошо сохраняются џ и љ в сильной позиции.

В словаре памятника проявляются характерные черты второй редакции (согласно классификации Г.А. Воскресенского), нпр. право (лвинъ), старѡшина жьрьчьскь (архидиен), хоула (власфимина), ѡзеро огньное (ѡкона), дрѡкводѡла (тектонъ), послѡушьство (сѡвѡдѡтельство), иногда и акы (іако), житиѡ (животъ), дѡла (ради, за), па-стоухъ (пастѡръ) и т. п., но без той последовательности, которая характерна для древнерусских апракосов второй редакции.

УЗОРЦИ СТАРОВИРИЛСКОГ ПИСМА XI — XIV В.

АѢЕОШНІЗНОУЮѦѢ
ЧЧУУЩЩЖ ВДЗКЛМНРХ
Енински аг., XI в.

АѢЕКОНЬЪЪІѢАѢѢ

1056-57. г. Остр.

ЧУЩЖВДЗКЛМРХ

АѢЕКОШѢНІЪЪІОУЮДАДѢѢ
ЧУЖ ВДЗКЛМНРХ XI в. Супр.

АѢЕОШНЬН ОУЮДАА 1180-90
Миросл.

ЧУЩЖВДЗКЛМНРѢУѢ

АѦЕНОѠѢНЬНОУЮ

ЦУЦШЖВАЗКЛМНРХ

Вук.¹ ~1200. г.

АМЕЕОѠѢНЬНЬЮУЮ

ЦУЦШЖВАЗКЛМНРФХ

Вук.³ сѣмѣѠн

АѦЕНОѠѢНЬВЬЮУЮ

ЦУЦШЖВАЗКЛМНРХ

Вук.⁴

АЮѢЕНОѠЬВЬЮУЮ

ЦУЦШЖВАЗКЛМНРХ

Пов. .Ст. Првов. ~1200. г.

А Ѣ Е Н О Ѡ Ъ Њ Ы Ь Ю Ј Ю

Ц Ч Щ Ж В А Ж З К Л М Н Р Х

Братков минеј, доба Владислава (1234-43)

А Ѣ Е Н О Ѡ Ъ Њ Ы Ь Ю Ј Ю

Ц Ч Щ Ж В А З К Л М Н Р Х

Кар. типик, прва пол. XIII в.

А Ѣ Е Н О Ѡ Ъ Њ Ы Ь Ю Ј Ю

Ц Ч Щ Ж В А З З К Л М Н Р Х

Пов. кр. Уроша ~1253. г.

А Ѣ Е Н О Ѡ Ъ Њ Ы Ь Ю Ј Ю

Ц Ч Щ Ж В А З К Л М Н Р Х

Илов. крмч. 1262. г.

А ЁѢЄОЌѠѢНЪЬЫЮУЮ
 ЦУЩЖВДЗКЛМНРХ ^{1263.}
Шестоднез

АѢЄНОЌНЪЬЫЮУЮ
 ЦУЩЖВДЗКЛМНРФХ
Тогофов апостол, 1277. г.

АѢЄНОЌѢНЪЬЫЮУ
 ЦУЩЖЗКЛМРХН
Болесл. јев. ~1284. г.

А ЄНОЌѢНЪЬЮУ
 ЦУЩЖВДЗКЛМНРХ
Милут. хрис. 1313-16.